

СТЕРЕОТИПИ НА ПОВЕДЕНИЕ И ЦЕННОСТНО ОРИЕНТИРАНО ПОВЕДЕНИЕ

Дафина Пандин

докторант в катедра „Етнология“

Исторически факултет, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Настоящият доклад разглежда понятията ценности и ценностни ориентации като широко дискутирани и маркира тяхното проявление в образователната система. Прякото проявление на ценностните ориентации в процеса на образование и по-конкретно при осъществяване на етнопедагогическо взаимодействие, обуславят необходимостта от осмисляне на съществуването на множество модели на ценностни ориентации, носителите на които се явяват субектите в педагогическото общуване. Разглеждането и изучаването на моделите в междуетническа образователна среда не би могло да се осъществи без анализирането на поведенческите стереотипи на многообразието от етнически общности и групи, тъй като те съдържат в себе си нормите на взаимоотношенията в състава на конкретната етническа общност.

Ключови думи: стереотипи на поведение, ценности, ценностни ориентации, ценностно ориентирано поведение, етническа идентичност, етнокултурна идентичност, образователна среда

Abstract. This report considers the concepts of values and values orientations as widely discussed and marks their manifestation in the educational system. The direct manifestation of value orientations in the pedagogical process, and in particular in the implementation of pedagogical interaction, determines the need to understand the existence of many models of value orientations, the carriers of which are the subjects in pedagogical communication. The consideration and study of the models in the interethnic educational environment could not be done without the analysis of the behavioral stereotypes of the different communities and groups, as they contain the norms of the relations in the composition of the specific ethnic community.

Keywords: stereotypes of behavior, values, value orientations, value-oriented behavior, ethnic identity, ethnocultural identity, educational environment

Увод

Въпросът за ценностите и ценностните ориентации засяга полето на много научни области и е широко изследван и дискутиран най-вече от науки като философията (в частност аксиологията), етнологията, психологията, психологическата антропология, социологията (в частност етносоциологията), етнопсихологията, етнопедагогиката и други. Това се дължи до голяма степен на факта, че научната терминология в този контекст е интердисциплинарна. От друга страна, в научната литература често се наблюдава липса на унифициране, с оглед на използването на различни понятия, сходни по съдържание, т.е. различни термини, изобразяващи ценностните ориентации.

Понятията *ценности* и *ценностни ориентации* в научната литература

Ценностно ориентираното поведение представлява „сложна проява на жизнедейност“, която има способността да засили или отслаби мотивационния ефект на ценностите, отчитайки индивидуалните, личностни и контекстуални фактори (Гарванова, 2014: 43). *Ценностната система* представлява сложна организация на съвкупност от ценности, които са субективно възприети и интегрирани от индивида и представляват стандарт при насочване на поведението. Разгледани по този начин, може да се допусне, че *ценностите* служат като еталон на поведението и/или нагласата за извършване на конкретно действие. Трябва да се отбележи обаче, че понятията ценности и ценностни ориентации не са тъждествени с поведението, тъй като зад него стоят индивидуалните особености на личността (това са онези особености и свойства, които различават индивидите един от друг), личностните фактори (които са уникално притежание на всяка личност и съдържат определен набор от когниции и свързаните с тях оценки) и не на последно място, динамичното проявление на факторите на средата. Ето защо, зад действеното проявление на човешките ценности стоят редица сложни процеси, които би следвало да се отчитат в единство.

Според някои автори, ценностите са изградени от трикомпонентна структура, която включва когнитивна, афективна и поведенческа част (Рокич, М. 1973; Ядов, В. 1979; Байчинска, К. 1994). Други автори изследват културните ценности и тяхното влияние върху поведението на хората (Хофстеде, Х. 1980; Шварц, Ш. 2000; Силгиджиян, Х. 2003; Карабельова, С. 2003). Така например, Шалом Шварц описва

четири процеса, които свързват ценностите с човешкото поведение, а именно: активизиране на ценностите; ценностите, като източник на мотивация; влиянието на ценностите върху вниманието и възприятието при интерпретиране на ситуацията; влиянието на ценностите върху планирането на действията. Според автора, именно последният процес пряко засилва корелацията между ценностите и наблюдаваното поведение, което те предизвикват (цит. по Гарванова, М. 2013: 43-45).

Според Т. Г. Адведева в системата на образованието основните субективни ценности неизбежно се проектират в образователния процес. Ценностните ориентации насочват към преосмисляне и промяна във визията на образованието и при разработването на етнопедагогически подходи. В този контекст ценностните ориентации се явяват определящи по отношение на жизнените цели на човека, като с това неизменно им придават личностен смисъл. Формираните субективни личностни категории и ценностни ориентации се явяват взаимосвързани и имат детерминиращ характер. Така те възприемат облика на сложен етносоциалнопсихологически феномен, чиито характеристики насочват и се съдържат в човешката активност. Това дава основание на човек да формира по-глобални гещалти, като например разбирането ни за добро и за зло, което от друга страна, обезпечава личностната позиция, действия и поведение (Адведева, Т. Г. 2008: 278-279) ¹. Прякото проявление на ценностните ориентации в педагогическия процес и по-конкретно при осъществяване на педагогическо взаимодействие, обуславят необходимостта от осмисляне на съществуването на множество модели на ценностни ориентации, носителите на които се явяват субектите в педагогическото общуване. Задълбоченото изучаване на основните положения на ценностно ориентираните модели на взаимодействие би следвало да се адресират както към педагогическите, така и към непедагогическите специалисти (и тяхното разглеждане като преки участници в процеса), на базата на техните етнопсихологически особености и ценностни ориентации. Задълбоченото изучаване на ценностно ориентираните модели на взаимодействие в междуетническа образователна среда би способствало за тяхното типологизиране, посредством разглеждането им в йерархизирана система. Разглеждането и изучаването на моделите в междуетническа образователна среда не би могло да се осъществи без анализирането на поведенческите стереотипи на различните общности и групи, тъй като те съдържат в

---

¹ Целият текст може да бъде намерен на следния електронен адрес:

<https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-tsennostno-smyslovoy-orientatsii-rukovoditeley-obrazovatelnyh-uchrezhdeniy>

себе си нормите на взаимоотношенията в състава на конкретната етническа общност и притежават своя уникална структура.

Това, което в най-голяма степен диференцира човека като социално същество, се състои в натрупаните и заучени форми на поведение, които индивидът директно приема от другите, възприемайки ги като свои и с помощта на които изгражда своето поведение. Така например, социалната психология разглежда моделите на човешкото поведение като еталон, който е възприет и възпроизвеждан многократно. Смисълът да бъде възпроизвеждан този еталон се наблюдава в неговия положителен ефект за постигането на целите. Сава Джонев посочва, че би могло да се направи сравнение между модела на поведение, демонстриран от индивида, и навика. Сравнението се състои в това, че и двете категории са стереотипизирани, не създават психичен дискомфорт и са предварително ситуирани. Като основни разлики между двете категории авторът посочва конкретното и абстрактното: моделът може да се формира като абстрактен конструкт, онагледен в конкретен стил на поведение, докато навикът може да бъде съотнесен до конкретна дейност (Джонев, С. 1996: 110-113).

Онези модели на поведение, които имат общностен произход, преминали са през дълъг период на трансформация и онагледяват културното развитие при дадена общност или група, са *социалните модели на поведение*. Характерното при тях е, че те невинаги са ценностно ангажирани. Такъв модел на поведение откриваме в традицията: „... традицията е социален модел на поведение, следван широко в дадена общност, ценностно натоварен – т.е., отказът от него води до лична идеална загуба за индивида, чието неспазване влече в допълнение неформални социални санкции от страна на околните“ (цит. по Джонев, С. 1996:114). Това ни дава основание да мислим, че индивидът ще избягва ситуации, които застрашават загубата на идеали, като се придържа към модели на поведение, които на първо място затвърждават груповата му свързаност и лоялност към другите (група, общност). Ето защо при избора на модел на поведение, който е социален по своя характер, индивидът ще предпочете онзи модел, който е оценен положително от другите.

В „Етногенезисът и биосферата на Земята“ на Лев Гумльов стереотипите на поведение се разглеждат като съвкупност от стандарти на поведение между членовете на общността, като стандартите на стереотипите притежават собствена структура, определяща нормата на взаимоотношенията в състава на етническата общност. Показател за развитието на етноса е промяната в структурата на стереотипа и

стереотипното поведение, като тази промяна е факт в контекста на поколенията. Като цяло етносите обладават собствена вътрешна структура, в това число и уникални стереотипи на поведение (Гумльов, Л. 1998).

В „Изследване на етническите стереотипи в детска възраст“ Зорница Ганева посочва, че поради динамиката в детското развитие е необходимо да бъдат правени опити за промяна в детските нагласи, чрез повишаване на межкултурните познания и образователни интервенции. Образователните интервенции би следвало да бъдат адаптирани, отчитайки обществените и социалните влияния, в които израстват децата, както и онези влияния, които се явяват доминиращи нагласи при възприемането на културните различия. Необходимо е по-задълбочено познание за формиране и развитие на стереотипите и предразсъдъците при децата, което може да благоприятства разработването и създаването на ефективни технологии за въздействие върху силата на тяхното проявление, както и за повишаването на компетенциите при включване в межкултурно взаимодействие с различни етнически групи (Ганева, З. 2009: 7-8).

За да се разбере по-добре утвърждаването на стереотипа и предразсъдъка в детска възраст, е необходимо да се обърне внимание върху понятието *етническа идентичност*. Това е всеобхватно понятие, включващо много компоненти (етническо самосъзнание, етническо самоопределение, етнически нагласи и етническо поведение). Процесът на изграждане на етническа идентичност е сложен и многопластов и зависи от социалния статус и йерархията на малцинствената група при взаимодействието с други групи. В своите изследвания Джордж Портър посочва, че съществува пряка връзка между формираните нагласи към различните групи и процеса на идентификация, отбелязвайки, че наборът от знания за различните етнически групи и изградената позитивна самооценка подпомагат процеса на идентификация (Портър, Д. 1971: 75).

Внимание заслужават изследванията, които прави Джордж Холмс, проследявайки етническата идентификация при децата. Изследователят поставя на преден план влиянието на социалната среда и възпитанието. Формираната положителна самооценка се свързва с чувството за гордост и позитивното възприемане на своята група, както и с това, че реципиентът е неизменна част от нея. При ангажиране в обща дейност на деца от различни етнически групи не се установяват конфликтни ситуации в проучването на автора. Наличието на подобна толерантност подпомага поставянето на

опознаването и оценяването на „другия“ над социалните стереотипи и нагласи (Ганева, З. 2009: 76).

Образователното взаимодействие в мултиетническа среда би следвало да се развива по посока намаляване и преодоляване на доминиращи етнически предразсъдъци и нагласи между отделните етнически групи и общности, които стоят в основата на дискриминацията и нетолерантното отношение (Колева, И. 2012: 62). Според автора „децата и учениците от уязвимите малцинствени групи се нуждаят от допълнителна образователна подкрепа за изравняване на стартовите позиции с тези на всички останали деца“ (Колева, И. 2012: 61).

Глобална задача на процеса на педагогическо взаимодействие в организираното предучилищно образование е социализацията на децата. Съществуват психолого-педагогически технологии, които се основават на феномена на рефлексията на осъзнаването. Рефлексивните аспекти на осъзнаването включват интелектуален, кооперативен, комуникативен и личностен аспект (Колева, И. 2001: 46).

Според етнопсихопедагогиката следва да се разработват подходящи *педагогически технологии* при работа и планиране на интервенции с деца с различен етнически произход, в образователна среда. Педагогическите технологии притежават свои специфики при прилагане и взаимодействие с детето, отчитайки неговите етнопсихопедагогически особености. Ето защо е целесъобразно *приложението* на психолого-педагогически подходи спрямо маркерите на средата, социокултурния статус, етническата принадлежност и др. В този смисъл, наличието на различни етнически групи и етнически общности на територията на Република България, говори недвусмислено в полза на толеранса при отчитане на спецификите в културно, езиково и ценностно отношение (Колева, И. 2009: 224-225).

Благодарение на въвеждането на научната дисциплина етнопсихопедагогика, на дневен ред стои безусловната необходимост от промяна на стереотипните нагласи и предразсъдъци у представителите на трите големи етнически общности в Република България. Ето защо изследователите обръщат специално внимание на етническите проблеми в контекста на образователната реалност.

Междуетническата образователна среда предполага използване на интерактивни подходи и адекватни познания от страна на учителите при използването на ефективни стратегии в образователния процес. Сред големите задачи, които днес стоят пред

учителите, са формирането на чувствителност спрямо специфичната етнокултурна среда, емпатийната и професионална способност към осъзнаване (рефлексия), способността за правилно ориентиране на ученика при избор на поведение, основаващо се на толерантно отношение и межкултурна рефлексия (Колева, И. 2009: 227-229).

Налице са психолого-педагогически условия за формиране на етнокултурна компетентност на учителите. Сред тези условия може да бъдат посочени професионалните компетентности на учителите (знания, умения, качества) и сътрудничеството със семейството. Съвременната образователна система изисква от педагога умелото познаване на рефлексията, с нейните съставни компоненти. Ефективната педагогическа реализация се свързва с наличието на качества, като способност за критическо мислене, стремеж към анализ и обосновка на личностни позиции и готовност за възприемане на различен тип информация. Според Наталия Кремлева² етнокултурната компетентност се разглежда като интегративно качество на личността, което се характеризира със степента на усвояване на културните традиции, готовността за пренасяне на културни ценности, интегрирането на съвременните психологически теории, и в частност тези на етнопедагогиката, към възпитаване в културна толерантност (Кремлева, Н. 2017: 25). „Формирането на етнокултурната компетентност на учителя е процес, в който се осъществява промяна на вътрешната педагогическа същност, чрез познавателна, духовно-практическа дейност, основана на системата от ценностни ориентации на традиционната култура, съответстващи на природосъобразното развитие на всички личностни сфери: когнитивна, нравствено-волева, поведенческа и емоционална“ (цит. по Кремлева, Н. 2017: 26).

Заклучение

Съществува необходимост от разглеждането на основните положения на ценностно-ориентираните модели на взаимодействие в междуетническа образователна среда. Съществува, също така, нужда да се отчетат етнопсихологическите особености на различните общности и групи посредством по-задълбоченото изследване на техните поведенчески стереотипи, предразсъдъци и нагласи, имайки предвид и нуждата от комплексно обхващане на етнопсихологическите и етнопедагогическите маркери в

---

² Целият документ може да бъде прочетен на следния електронен адрес:
<http://elib.cspu.ru/xmlui/bitstream/handle/123456789/1344/%D0%9A%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B0%20%D0%9D.%D0%90..pdf?sequence=1&is>

системата на образованието. От първостепенно значение за осъществяване на успешното педагогическо взаимодействие в межкултурна образователна среда и осъществяване на ефективна педагогическа реализация, е формирането на етнокултурната компетентност.

ЛИТЕРАТУРА:

Ганева, З. (2009). *Изследване на етническите стереотипи през детска възраст*. „Валдекс“ ООД. [Ganeva, Z. (2009). *Izsledvane na etnicheskite stereotipi prez detska vŭzrast*. „Valdeks“ OOD.]

Гарванова, М. (2014). *Трансформация в ценностите на съвременния българин*. София: За буквите – О писменъех. [Garvanova, M. (2014). *Transformatsiya v tsennostite na sŭvremenniya bŭlgarin*. Sofiya: Za bukвите – O pismen'ekh.]

Гумльов, Л. (1998). *Етногенезисът и биосферата на Земята*. Сталкер. [Guml'ov, L. (1998). *Etnogenezisŭt i biosferata na Zemyata*. Stalker.]

Джонев, С. (1996). *Социална Психология, Том 2. Общуване. Личност*. София: Софи-Р. [Dzhonev, S. (1996). *Sotsialna Psikhologiya, Tom 2. Obshtuvane. Lichnost*. Sofiya: Sofi-R.]

Колева, И. (2001). *Педагогическа технология в междуетническа среда (рефлексивни аспекти)*. София: Университетска библиотека „Св. Климент Охридски“. [Koleva, I. (2001). *Pedagogicheska tekhnologiya v mezhdуетnicheskа sredа (refleksivni aspekti)*. Sofiya: Universitetska biblioteka „Sv. Kliment Okhridski“.]

Колева, И. (2009). *Етнопсихологопедагогически проекции на социокултурната компетентност на преподавателя*. София: Университетска библиотека „Св. Климент Охридски“. [Koleva, I. (2009). *Etnopsikhologopedagogicheski proektsii na sotsiokulturnata kompetentnost na преподавателя*. Sofiya: Universitetska biblioteka „Sv. Kliment Okhridski“.]

Колева, И. (2012). *Етнопсихологически модел на образователното взаимодействие: монография*. София: Университетска библиотека „Св. Климент Охридски“. [Koleva, I. (2012). *Etnopsikhologicheski model na obrazovatelnoto vzaimodeĭstvie: monografiya*. Sofiya: Universitetska biblioteka „Sv. Kliment Okhridski“.]

ЕЛЕКТРОННИ ИЗТОЧНИЦИ:

Авдеева, Т. Г. (2008). *Особенности ценностно-смысловой ориентации руководителей образовательных учреждений*. В: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-tsennostno-smyslovoy-orientatsii-rukovoditeley-obrazovatelnyh-uchrezhdeniy> [Avdeyeva, T. G. (2008).

Osobennosti tsennostno-smyslovoy oriyentatsii rukovoditeley obrazovatel'nykh uchrezhdeniy.
V: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-tsennostno-smyslovoy-orientatsii-rukovoditeley-obrazovatelnyh-uchrezhdeniy>]

Кремлева, Н. А. (2017). *Формирование этнокультурной компетентности педагогов дошкольной образовательной организации.* В: <http://elib.cspu.ru/xmlui/bitstream/handle/123456789/1344/%D0%9A%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B0%20%D0%9D.%D0%90..pdf?sequence=1&isAllowed=y> |Kremleva, N. A. (2017). *Formirovaniye etnokul'turnoy kompetentnosti pedagogov doshkol'noy obrazovatel'noy organizatsii.* V: <http://elib.cspu.ru/xmlui/bitstream/handle/123456789/1344/%D0%9A%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B0%20%D0%9D.%D0%90..pdf?sequence=1&isAllowed=y>]